

Висновки. За останні 20 років існування золотого стандарту у британській фінансовій системі спостерігалися тенденції до її децентралізації. Клірингові банки ставали все більш незалежними від Банку Англії. Особливо у періоди криз вони піддавали струсу фінансовий істеблішмент через вилучення власних депозитів з фінансових інститутів Сіті. Вони все більше демонстрували власну могутність і вимагали адекватного визнання. Така модель поведінки особливо чітко виявилася у ході криз 1890, 1907, 1914 рр. Така тенденція підірвала єдність фінансової еліти та в сполученні із згаданими екзогенними факторами сприяла дестабілізації золотого стандарту. Отже можна стверджувати, що втрата британською фінансовою системою своєї єдності і однорідності призвела до колапсу та скасування золотого стандарту у липні 1914 р.

Джерела та література

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / В.С. Афанасьев (пер. с англ.) — М.: Эксмо, 2007, — 957с.
2. Рикардо Д. Доклад комитета о высокой цене золотых слитков // Д. Рикардо Сочинения. Т. II. М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. С. 331–390.
3. Рикардо Д. Высокая цена слитков – доказательство обесценения банкнот // Д. Рикардо. Сочинения. Т. II. М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. С. 45–103.
4. Милль Д. С. Основания политической экономии / Д. С. Милль; пер. и примеч. Н. Г. Чернышевского. — СПб., 1860. — 664 с.
5. Марчелло де Чеко. Золотой стандарт // Экономическая теория — М.: ИНФРА — М. 2004 — с. 394–412.
6. Mommsen T. Historie de la monnaie romaine. Paris: Rolling et Feuarent, 1865.
7. Маркс К. Капитал. Т.2 / Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Изд. 2-е – Т.24 — 648 с.
8. Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гос. изд. ин. литературы, 1949. — 378с.
9. Исаев А. А. Начала политической экономии / А. А. Исаев. — СПб., 1908. — 806 с.
10. Keynes J.M. Indian Currency and Finance. In: The Collected Writings of J.M. Keynes. Vol. 1. London: Macmillan, 1971.
11. Самуэльсон П. Экономика. В 2Т: Пер. с англ. — Т.1 — М. : Алгон, 1992 — 333с.

УДК 94(436) «18»

Ольга Федорчук

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В СЕРЕДИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається соціально-економічне становище Австрійської імперії напередодні революції 1848-1849 рр. Аналізується розвиток основних сфер господарства держави та способи і методи його ведення. Автор звертає увагу на стан основних верств суспільства та їх позиції щодо ситуації, яка склалася на середину ХІХ ст. Вказується, що консервативно-абсолютистський порядок, який існував в Австрійській імперії, поглибив економічну кризу в державі та призвів до фінансового голоду австрійську казну. Висловлюється думка про те, що середину ХІХ ст. Австрійська імперія залишається відносно бідною державою зі збереженням феодально-абсолютистських порядків.

Ключові слова: промисловість, буржуазія, імперія, промисловий переворот, залізниця.

В статье рассматривается социально-экономическое положение Австрийской империи накануне революции 1848-1849 гг. Анализируется развитие основных сфер хозяйства, способы и методы его ведения. Автор обращает внимание на состояние основных слоев общества и их позиции по ситуации, которая сложилась на середину ХІХ в. Указывается, что консервативно-абсолютистский порядок, существовавший в Австрийской империи, углубил экономический кризис в государстве и привел к финансовому голоду австрийскую казну. Высказывается мнение о том, что середине ХІХ в. Австрийская империя остается относительно бедной с сохранением феодально-абсолютистских порядков.

Ключевые слова: промышленность, буржуазия, империя, промышленный переворот, железная дорога.

The socio-economic situation of the Austrian Empire before the revolution of 1848-1849 is considered in the article. We analyze the development of basic sectors of the state economy and ways and methods to manage it. The author draws attention to the state of the main sectors of society and their position concerning the situation in the middle of the ХІХ century. It is indicated that conservative absolutist order that existed in the Austrian Empire deepened the economic crisis in the state and led the Austrian treasury to the financial hunger. It is suggested that in the middle of the ХІХ century the Austrian Empire remained relatively poor state with preservation of feudal-absolutist orders.

In the article, the author describes the situation of the Austrian Empire before the revolution of 1848-1849. The main focus is on social and economic development of the state in the first half of the ХІХ century. Attention is drawn to the fact that at the beginning of the ХІХ century there were no economic, social and technical conditions of the industrial revolution. The state with great potential lost leading positions in the economic market in Europe. A rigid system of protectionism created the illusion of security and stability, but in fact living conditions gradually deteriorated. The Austrian bourgeoisie was unable to realize their aspirations because it did not have political influence. The political system of absolutism that served the interests of the dynasty shackled entrepreneurial initiative. The military sphere absorbed almost all financial resources of the empire, and the remaining sectors were financed by residual principle,

including industry. However, gradually, development still was planned before the 40-ies of the XIX century that resulted in the revival of conscious segments of society and resulted in the revolution of 1848-1849.

Key words: *industry, bourgeoisie, empire, industrial revolution, railway.*

На початку XIX ст. Австрійська імперія Габсбургів представляла собою строкатий конгломерат земель, адже об'єднала в своїх кордонах території, які суттєво відрізнялися за національним складом. Зберігаючи політичний вплив на європейські справи, в ній вже на кінець XVIII ст. – початок XIX ст. спостерігається спад економічного розвитку та відставання від промислово розвинених держав Західної Європи. Жорстка система протекціонізму обмежила проникнення імпортованих товарів із закордону, що уповільнило ріст промисловості та знизило її конкурентну здатність. Великі території Габсбурзької держави дозволяли виробляти все необхідне у власних кордонах, а це в свою чергу створювало ілюзію достатку.

«Австрія – голова Європи», – любив повторювати князь К. Меттерніх [7, с. 209]. Згідно з концепцією Меттерніха, Австрія повинна була стати головною рушійною силою реставрації консервативно-абсолютистського порядку в Європі і одночасно – найважливішою ланкою системи багатосторонніх угод, що забезпечує, по-перше, рівновагу сил на континенті і вирішення суперечок між державами дипломатичним, а не військовим шляхом, а по-друге – єдність дій держав в боротьбі з революційними рухами.

Австрійська імперія, незважаючи на визначну роль в міжнародній політиці, яку вона грала завдяки дипломатичному мистецтву К. Меттерніха, в першій половині XIX століття залишалася відносно бідною державою. Численні війни з Францією розорили монархію. Безперервно ріс державний борг, що було пов'язано як з неповороткою, застарілою податковою системою, так і з невиправдано високими витратами скарбниці на утримання армії, бюрократії та двору. Збройні сили поглинали в середньому 37,5% доходів держави, державний апарат – до 35%. Не дивно, що до 1848 державний борг становив 1 млн. 250 тис. флоринів [7, с. 209].

Держава аж до революції 1848 року продовжувала відігравати досить помітну роль в економіці Європи. Уряд свідомо проводив політику економічної автаркії, опори на власні сили. Регіональні господарські відмінності, і без того досить сильні, лише поглиблювалися – в першу чергу розрив між промисловим північним заходом імперії (альпійськими землями і Богемією), з одного боку, і аграрними східними і південно-східними областями (Угорщиною, Галичиною, Трансільванією) – з іншого. Крім того, подібна політика вела до зниження конкурентоспроможності австрійських товарів на європейському ринку і консервації загальної економічної відсталості.

У першій половині XIX ст. імперія продовжувала залишатися аграрною. У сільському і лісовому господарстві XVIII ст. було зайнято 75% населення, а до середини XIX ст. його частка скоротилася лише на 3%. У Чехії і Моравії переважало велике поміщицьке землеволодіння і велося екстенсивне господарство; перехід до інтенсивних методів і зростання врожайності намітився тут лише з середини століття. У Далмації, Галичині і Буковині через дроблення селянських господарств спостерігалось навіть скорочення продуктивності і виникло аграрне перенаселення. Тенденції до модернізації і інтенсифікації виробництва раніше виявилися в австро-німецьких провінціях. Перевага селянських господарств, скасування особистої залежності селян, слабкість поміщицького землеволодіння створили тут сприятливіші передумови для капіталістичної еволюції на селі, ніж в решті всіх земель імперії.

Все це створило економічні передумови швидкого зростання населення. Його чисельність в австрійській частині імперії збільшилася з 5-6 млн. чоловік в середині XVIII ст. до 18 млн. в 1847-1848 рр. [4, с.76].

На початку XIX ст. ще були відсутні економічні, соціальні і технічні передумови промислового перевороту. У 1816 р. була завезена перша парова машина з Англії, встановлена на прядильній фабриці в Брно. Впровадження парового двигуна в промисловість і транспорт відноситься до 30-40-х років. Завдяки географічній близькості до Західної Європи і зручним річковим шляхам чеські землі і Нижня Австрія раніше і швидше за інші райони включилися в світовий торговельно-економічний оборот. Руїнування середньовічних форм промислової діяльності тут відбувалося інтенсивніше і швидше, ніж в решті земель. Разом з казенною і поміщицькою мануфактурою частіше почали з'являтися мануфактура і фабрики, засновані підприємцями з буржуазії [1, с.84].

Перша в імперії фабрика (прядильна) була побудована в Чехії англійським підприємцем. Услід за текстильною промисловістю поступово до машинного виробництва почали переходити металургія і скляне виробництво. Застосування коксу, що почалося з 20-х років, дозволило в 30-40-і роки подвоїти виробництво чавуну, а видобуток вугілля виріс вчетверо. Витіснення деревного вугілля кам'яним, як основного виду палива, було пов'язано з швидким впровадженням парового двигуна в промисловість і на транспорті, включаючи річковий (на Дунаї) і морський. Число парових машин досягло до середини XIX ст. 900 (на початку 30-х років їх було всього 11), причому значна частка цих машин була вітчизняного виробництва [3, с.205].

Перший етап промислового перевороту відрізнявся двома істотними особливостями. По-перше, його розвиток йшов нерівномірно в окремих провінціях: в середині XIX ст. на частку чеських земель припадало 34% промислової продукції, Ломбардо-Венеціанського королівства – 27%, Нижньої Австрії – 15%, Галичини – 7,5%. По-друге, домінувало текстильне виробництво, що давало близько половини всієї промислової продукції [2, с. 61].

Перша невелика залізнична гілка була прокладена в 1828 р., тобто через 3 роки після відкриття першої залізниці в Англії. Будувалися залізничні лінії перш за все від Відня до Чехії – спочатку до Брно, потім до Праги і лише після цього до Грац. Перші локомотиви були куплені в Англії, але вже в 40-х роках вдалося налагодити власне виробництво паровозів і вагонів. До середини століття протяжність залізниць склала 1357 км.

Економіка королівства Угорщина розвивалася в умовах менш сприятливих і складніших, ніж в австрійських, чеських і північноіталійських землях. Тут, на відміну від спадкових земель, панування феодалізму і станових

установ було міцнішим. Економічна потужність і політичний вплив дворянства, що збереглися майже в незайманому вигляді на початку XIX ст. – не в останню чергу завдяки союзу угорської аристократії з чужоземним абсолютизмом, – представляли основну причину відсталості країни і перешкождали її подоланню [6, с.62].

Не в останню чергу відставанню економіки Угорського королівства сприяла дискримінаційна в своїй основі митно-тарифна політика віденського двору, яка починаючи з 40-50-х років XVIII ст. свідомо використовувалася для того, щоб стримувати розвиток потенційно конкурентоздатних галузей виробництва в східній частині імперії. Віденський двір обмежував зовнішньоторговельні зв'язки королівства, з тим щоб перетворити його на аграрно-сировинний придаток Австрії і в монопольний ринок збуту її промисловості. Іноземні товари, що імпортувались Угорщиною, обкладалися дуже високими митами (до 30% їх вартості), тоді як з австрійських товарів мита зовсім не стягувалися або складали не більше 5%. Для вивозу угорських товарів за кордон був потрібний особливий дозвіл віденських властей, а мита, навіть на продукти угорського сільського господарства, що потрапляли до Австрії, знижувалися лише в тому випадку, якщо ці продукти не конкурували з австрійськими і чеськими. Прямим наслідком такої політики став занепад з кінця XVIII ст. текстильного виробництва в Угорщині, а також слабкий розвиток тут мануфактури.

Проте економічний підйом, особливо значний в 30-40-і роки, був помітний і в цій країні, обплутаній безліччю оков феодалізму. Не дивлячись на епідемії, що лютували у вказані десятиліття і забрали півмільйона життів, до 1846 р. населення королівства (включаючи Трансильванію і Хорватію) склало 14,5 млн. чоловік проти 9,3 млн. в 1787 р. Прискорилося зростання міського населення (напередодні революції 1848-1849 рр. воно досягало 2 млн.), найбільше місто Пешт налічувало вже 110 тис. жителів. У промисловому виробництві було зайнято всього 5% населення. У 30-40-і роки в Угорщині з'явилися досить великі, оснащені паровими машинами підприємства, головним чином борошномельні і цукроварні. У 1846 р. почали прокладатися перші кілометри залізниць.

Прогрес торкнувся і основної галузі угорської економіки – сільського господарства. Розширилися орні угіддя, головним чином шляхом осушення боліт, скорочення площі пасовищ і лугов. Поліпшення агротехніки і землеробських знарядь дозволило підвищити врожайність. Значно збільшилося виробництво технічних культур, зокрема нових – картоплі, тютюну, рису, індиго. В порівнянні з кінцем XVIII ст. збори урожаю подвоїлися, поголів'я худоби збільшилося в п'ять разів, а потім розвиток промисловості, що прискорився, в австрійських і чеських землях забезпечили стійкий ринок збуту угорській сільськогосподарській продукції і деяких видів промислових виробів [5, с.46].

Таким чином, до 40-х років XIX ст. виникли нові продуктивні сили, які ламали і руйнували старі феодальні структури. Тим нестерпнішою ставала вся політична система абсолютизму, що обслуговувала інтереси династії, великого землеволодіння, великих банків, що сковувала підприємницьку ініціативу нових соціальних сил суспільства, які піднімалися з розвитком капіталізму: промислової, торгівельної буржуазії і заможних шарів селянства.

Значна частина австрійської великої буржуазії – фінансисти, підрядники при будівництві залізниць, земельні магнати, які розвивали промислове виробництво в своїх володіннях, були тісно пов'язані з правлячими колами, аристократією і вищою бюрократією, а тому не думали про якісь зміни і підтримували старі порядки. Втім, певна частина цього соціального шару все-таки виявилася більш прогресивнішою та почала вимагати оновлення застарілої системи. Представником такої прогресивно мислячої частини суспільства Австрійської імперії можна вважати графа Іштван Сечені, який розвивав ідею необхідності соціального та економічного реформування, на прикладі Угорщини, де у власних володіння реалізовував на практиці свої ідеї [7, с. 228].

Відзначимо, що у більшості населення, яке складали селяни, також не було бажання щось змінювати чи вимагати реформування застарілої системи господарювання. Мільйони селян в середині XIX ст. представляли собою класичний приклад «німого» народу [7, с. 209]. Майнове розшарування в сільській місцевості було відносно невеликим. Зростання сільськогосподарського виробництва, в першу чергу в Угорщині, гальмували існуючі феодальні повинності, скасовані тільки в 1848 році. Часті неврожаї і кричуща бідність більшості селян вели до бунтів, які, проте, залишалися, як і в XVIII ст., формою стихійного протесту, позбавленого чіткої політичної програми та ідеології. Лояльність здебільшого селянського населення до вищої влади була при цьому безумовною: селяни бунтували проти поміщиків, але не проти імператора.

Міське населення, це було перш за все бюргерство, дрібні і середні власники, мали інший погляд на речі, саме в їх середовищі виростили ідеї реформування. У міру того як набирала силу урбанізація, їх ставало все більше, хоча в масштабах всієї монархії вони ще не представляли собою значної сили. Претензії цієї соціальної групи до існуючого ладу були спочатку економічними: занадто високі податки, занадто жорсткий державний контроль, які гальмували розвиток підприємництва. Однак рівень освіченості і політичної свідомості міського населення неухильно зростав, скарги бюргерства на життя потроху трансформувалися у вимоги розширення свобод, не тільки економічних, а й політичних [7, с. 209]. Загалом варто відзначити, що австрійська буржуазія була слабкою та нездатною виражати свої інтереси і боротися за них.

Консервативні державні діячі Австрійської імперії не могли не помічати цих тенденцій. Звідси виходять намагання Меттерніха надати більшу ефективність системі державного управління. При цьому ні канцлер, ні будь-хто інший з вищих австрійських чиновників не розглядав тогочасне суспільство як сукупність різних соціальних груп, а тому не було спроби привести державну політику у відповідність з інтересами і прагненнями цих груп.

Політика Меттерніха, що спрямовувалася на збереження привілейованого становища дворянства, зв'язувала руки прогресивній частині австрійського суспільства. Канцлер бачив лише один спосіб досягти своєї мети: всіма

силами запобігати можливості революційного вибуху і пригнічувати в зародку будь-які наміри до соціального перевороту. Основою сферою фінансування держави була військова галузь. Армія вважалася тією опорою та запорукою спокою у величезній багатонаціональній державі. Австрійська імперська влада створювала фасад добробуту, який тримався на військовій силі, але не підкріплювався добробутом населення.

Отже, серед нових явищ економічного життя одним з особливо важливих було зростання товарності як поміщицького, так і селянського господарства, на базі розширення внутрішнього ринку і пошкваллення торговельно-економічних стосунків між окремими районами. Збереження старих порядків до середини XIX ст. пояснюється тим, що дана система була важливим джерелом прибутків для держави, яка постійно потребувала фінансів. Феодальне виробництво не давало можливості розвиватися продуктивним методам ведення сільськогосподарського та промисловості. Більшість поміщиків шукали виходу в екстенсивних методах господарювання, в посиленні феодальної експлуатації (перш за все панщини), в розширенні панського землеволодіння шляхом захоплення селянських земель. Все кінець кінцем упиралося у відсутність буржуазної власності на землю (більше 80% її належало дворянству), в збереження феодально-кріпосницького гніту. В той же час частка населення, яке прагнуло і вимагало змін була не значною, австрійська буржуазія чітко сформулювала власні прагнення лише до початку революції 1848 р. Помилкове прагнення чиновництва до збереження старої системи господарювання завело державу в глухий кут, що й стало однією з причин революційного вибуху у середині XIX ст.

Джерела та література

1. Гончаренко В. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн / В. Гончаренко. – Київ, 1998. – 361 с.
2. Исламов Т. Проблемы нации и национализма в современной австрийской историографии/Т. Исламов // Новая и новейшая история – 1995. – №4.
3. Кан С. Революция 1848-1849 г. в Австрии и Германии / С. Кан. – Москва, 1969. – 443 с.
4. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства/Ю.Павленко.– Київ, 2001.– 453 с.
5. Стрелова О. 1848-й год в европейской истории /О.Стрелова, Л.Кузнецова//Первое сентября – 1998.– С. 32-36.
6. Ширинянц А. Введение к исследованию истории и идеологии панславизма XIX века / А. Ширинянц, А. Мырикова – М.: Издательский дом «Политическая мысль», 2010. – 75 с.
7. Шимов Я. Австро-Венгерская империя/ Я. Шимов. – М.: изд-во Эксмо, 2003. – 608 с.

УДК 94(430)325.257"18"

Світлана Косяк

ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРШИХ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІАЛЬНИХ ТОВАРИСТВ І СОЮЗІВ (70-ТІ – ПОЧАТОК 80-Х РОКІВ XIX ст.)

У статті автор досліджує роль перших німецьких колоніальних товариств і союзів у поширенні та ствердженні, серед широких верств суспільства, колоніальних ідей, з метою сприяння переходу Німецької імперії до активної колоніальної політики.

Ключові слова: колоніальна політика, експансіонізм, колоніальне товариство, колоніальний союз, заокеанська політика.

В статье автор исследует роль первых немецких колониальных обществ и союзов в распространении и утверждении, в широких слоях общества, колониальных идей с целью содействия перехода Германской империи к активной колониальной политике.

Ключевые слова: колониальная политика, экспансионизм, колониальное общество, колониальный союз, заокеанская политика.

In the first years of the German Empire, its industrial and financial capital strove openly for developing independent colonial empire that would give it, firstly, a wide-world arena for actions and the right for the independent, its own sources of raw materials, market, and would promote mass migration to lessen social conflicts in the society. Hence, to implement the plans of over-sea colonial expansion it was necessary to prepare, at first, public opinion to the necessity of purchase of new areas outside Europe and to make first steps towards its implementation. These were the very tasks the first German colonial organizations activities aimed at. For this reason, the research of its activity is significant for the understanding of the origin of the German colonialism.

The aim of the offered scientific study is the research of reasons of development, tasks, social composition and methods of activity of the first German colonial societies and unions, their role in extending colonial ideas throughout the community and promoting anti-colonial sentiment reduction to prepare the basis for the Germany's transition to the active over-sea colonial policy.

The most popular conductors of the ideas of active colonial policy in Germany were such first colonial organizations as Central Union of Trade Geography and Promotion of German Interests Abroad, African Society of Germany, German Society of Marine Trade, West Germany Union of Colonialism and Export, German Trade Society of Export in the Middle East, Temporary Committee on Development of Stations with the Economic Aim on the river Tana etc.

Thus, the research of the activity of the first German colonial societies and unions permits to state that these were the originators of developing domestic ideological bodies of mass colonial movement and became a strong way of influence on the public opinion concerning the support of the active colonial policy.

Key words: colonial policy, expansionism, colonial societies, colonial union, over-sea policy.